

Диана ИВАНОВА
ПУ „Паисий Хилендарски“

**ЗА ЕДИН МАЛКО ПОЗНАТ ДАМАСКИН
ОТ КРАЯ НА XVII ВЕК (№ 119/ 137).
ЛИНГВИСТИЧНИ ОСОБЕНОСТИ**

Diana IVANOVA
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

**ON A LESS WIDELY-KNOWN DAMASKIN
DATING FROM THE 17TH CENTURY (NR. 119/137).
LINGUISTIC PECULIARITIES**

The article explores a less widely-known and studied Damaskin dating from the 17th century in the collection of Ivan Vazov National Library – Plovdiv. An analysis of the monument is made, whose linguistic characteristics place it among the circle of the manuscript heritage of the Karlovo – Kuklen Calligraphic School. On the basis of an elaborate analysis it is proven that the monument was created at the end of the 17th century by an anonymous, highly educated man of letters, who, by way of his novelty practice, supports the tendencies of an accessible literary language, close to oral speech.

Keywords: Damaskin 119 (137), manuscript at the end of 17th century, Karlovo – Kuklen Calligraphic School, linguistic characteristics

Българският XVII век е интересен с един нов по своя характер феномен – появата на книжнина, *алтернативна* на традиционния тип писмени формации, писмен идиом, близък до говоримия език, познат с термина *книжовен език на народна основа* (Дъмина 1983). Запазвайки връзката с многовековната българска писмена традиция (във вариантите ѝ от Късното средновековие (Харалампиев 1990), но преди всичко търновско-ресавска), дамаскинарите от началото на XVII в. създават нов тип книжовен език, аналитичен по своя строеж, в който са отразени живите говорни особености. Новобългарските дамаскини, независимо в кое книжовно средище или скрипториум се компилират или преписват (западнобългарски, средногорски, централнобалкански), в езика им, наред с териториално ограничени (диалектни) черти, са отразени и общобългарски говорни особености на

всички равнища: фонетика, граматика, лексика. Тези особености са си пробивали път в книжнината спорадично, частично и непоследователно, но в доста продължителен период – повече от два века. И това, което е особено важно, техните преписвачи – монаси, граматичици, даскали и обикновени кописти, са подчертавали, че пишат „българскимъ езикомъ“. Чрез тази книжнина от старата писмена традиция се унаследява и усвоява словно и фразеологично богатство (абстрактна и терминологична лексика), словообразователни типове, редица графични и правописни особености, а от говоримата реч – граматичният строй и лексиката. Пионерски са и опитите на дамаскинарите с новобългарски средства да пресъздадат поетичните фигури от старите текстове (Велчева 2003, Велчева 2005). И както неведнъж е отбелязвано в научната литература, това е първият опит да се осъществи синтез между изразните възможности на народния език с богатото старобългарско наследство. Дейността на дамаскинарите е съзнателно ориентирана към демократизация на езика на определен вид текстове (дамаскините), предназначени за обикновения читател и слушател. Оттук нататък говоримият български език, съчетан с традиционни елементи, започва да се употребява в качеството си на книжовен идиом на проповедническата, агиографската и апокрифната литература с популярен характер (изпълняваща функции на светско четиво). Тази некодифицирана писмена форма (*книжнописмен идиом*), хетерогенна по своя състав, с наличие на множество варианти, има своя система, норма и узус, и както отбелязва Е. Дьомина, почива върху „народно-разговорен идиом от XVII век, представлящ диалектно койне в района на Централния Балкан“ (Дьомина 1985: 57).

По отношение на графичния състав и ортографичната система дамаскинарите се ориентират към традиционната книжовна норма, кодифицирана от Константин Костенечки, но в областта на граматиката те се придържат към живата говорима реч и отразяват аналитичния ѝ характер. Именно симбиозата на традиционната и говоримата норма създава новия **тип норма**, която на по-късен етап от книжовноезиковия развой се оказва и най-предпочитаната, а също и най-конкурентноспособната.

Като следват модела на Дамаскин Студит, дамаскинарите създават книги на достъпен и разбираем за всички слушатели и читатели писмен език.

- Основа на този писмен език е говоримата реч.
- За нуждите на тази нова норма се заемат и средства от старата традиция, създават се или се приспособяват думи за абстрактни или за нови понятия.
- Спазват се определени езикови и правописни правила.

- В този опит за създаване на достъпен за ползвателя книжовен език участват образовани и добре подготвени книжовници (Цонев 1984, Младенова, Велчева 2013: 11, Вълчанова 2013: 181, Тончева 2009: 220, Радославова 2015: 137).

Такава е и правописната и лингвистичната характеристика на тук разглеждания ръкопис от края на XVII век. Като обща особеност на всички езикови равнища може да се отбележи вариантността при използването на различни форми.

Обект на настоящата статия е ръкопис № 119 (137), наричан „Сливенски дамаскин“ (съкр. СлД), чиято характеристика в различни аспекти беше представена в предходни разработки на авторката. Последователно в тях бяха разгледани следните въпроси и произтичащите от съответните анализи изводи: направиха се корекции на данните в описите (Цонев 1920; електронния каталог при Народната библиотека „Иван Вазов“ и др.), като се конкретизира датировката на паметника – края на XVII в. чрез изследване на водните знаци на хартията (произведена в периода 1680 – 1690 г.); представи се пълно общо описание на паметника с оглед на украсата, графиката, техниката на оформяне на буквите и се доказва принадлежността му към Карловско-Кукленската калиграфска школа (Иванова 2015б); самият паметник беше съпоставен с атрибутирани ръкописи, чиито автори са представители на Карловско-Кукленското средище (Аврам Димитриевиц и неговият ученик Кръстьо Граматик), и на основата на някои специфични черти на ръкопис № 119 (137) се опроверга хипотезата, че преписът е дело на Аврам Димитриевиц (или на Кръстьо Граматик), а е преписан от анонимен, много добре подготвен книжовник, принадлежащ към Карловско-Кукленската калиграфска школа (с възможност да е пряк ученик на А. Димитриевиц) (Иванова 2015а); бяха анализирани също и правописните особености на ръкописа (Иванова 2015в). В приложенията се публикуваха за първи път водните знаци на хартията, началната страница на ръкописа и приписките в него (вж. Иванова 2015а, Иванова 2015б).

Ръкопис 119 (137) е интересен и от гледна точка на лингвистичните му особености в контекста на разпространяваната през XVII век дамаскинска книжнина. Именно те ще бъдат предмет на настоящата статия.

1. Фонетични особености

Зад отделни написания на дадени форми в СлД прозират следните фонетични особености. Букваният знак на малката носовка е многофункционално натоварен и отразява реалната фонема в различни позиции в тогавашната говорима реч: с фонетично значение [jъ] – след гласна, а след мека съгласна [ъ] ъ се употребява в членувани форми на съществителни

от м. р. ед. ч. със запазена историческа мекост на крайния съгласен звук¹: *сзнать* 10б, *на конать*, *при пътать* 15а)².

Знакът на малката носовка се пише и в окончанието на глаголи от II спр., сег. време, 1 л. ед. ч. и 3 л. мн. ч. със същото фонетично значение [jъ] – след гласна и [ʲ ъ] след мека съгласна: *стора* 22а, *люва* 25а, *сторать* 17б, *треперать* 5а, *да_се поклонать* 14б, *свѣтять* 31а, *осъдять* 36а, 40б, *да_простать* 36б, а също и от I спр. в същите позиции, но след гласна: *выать* 28б, 37б, *извѣать* ба, *да_гы звѣать* ба, 17б, *чвять* 24б. С тези норми при имената и глаголните презентни форми дамаскиният език (КЕНО) се съобщава с езика на новобългарските текстове от първата половина на XIX век (в практиката на Славянобългарската школа). По-рядко в такава позиция се употребява буква *я*: *молятъ* 19б, *покланятъ* 20а, *да_го познавать* 28б, *измолятъ* 39б, *да_го фрѣлятъ* 41а. Единични са случаите с употреба на руско-черковнославянски форми при глаголните окончания: *а_не_знають* *грѣшницѣи людѣи* 29б.

Наред с окончанията *-ать*, *-ять* се срещат и форми с просто *е* *-еть*: *да_гы съдетъ* ба, *да_проходеть* 1б, *да_пороветь* 5б, *да_събереть* 34б, *хвалеть* 34б, *трепереть* 41а, *да_зготоветь* и *да_направеть* 40б, *щѣтъ_да_видеть* 41б. Макар и по-рядко срещат се написания и с *ѣ* [= е]: *да_мразѣтъ* ба, *излазѣтъ*, *зѣхвалѣтъ* 23б, *постѣтъ* 28б. В единични случаи в СлД се срещат и глаголни окончания с твърда предокончателна съгласна: *да_вы_здѣра* 25а, *да_намѣра* 28а. След гласна в коренната морфема обикновено се пише *-ат*: *да_пѣать* 51б, *стоаѣ* 17б, *голѣмѣать* 7а, *видать* 40а.

В централнобалканските говори мекост на предокончателната съгласна при глаголите в 1 л. ед. ч. сег. време (*мол'ъ*, *мол'ът*) имат габровският, троянският, тревненският, шипченският и казанлъшкият говор, а

¹ В тази и в следващите позиции буква *л* отразява състояние, характерно за част от българските диалекти, които пазят мекостта на крайния съгласен звук при членуване на имената от м. р. ед. ч. и предокончателната съгласна при глаголите от първо и второ спрежение в сегашно време. В този ранен период руско-черковнославянското влияние все още не е актуално.

² С долната черта се означава наличие на *scriptio continua*.

също и котелско – еленско – дряновският, за разлика от западната половина на Стара планина, т.е. в Ловешко, а също в Карловско и Калоферско, Сопотско, където предокончателната съгласна е твърда. Наличието и на двата вида диалектни норми при презентните форми – с отразена мекост/твърдост в посочената позиция показват, че диалектната основа на текста (респ. подложката му) обхваща по-широк регион от централнобалканските говори.

Системното изписване на глагола **ням** с обикновено **е**: *немам*, *нема*: *очи немати* слъ̀д 33б, *нема стина* 3б показва близост с особеностите на тетевенския говор, както и компонентът *нѣ*: *нѣкоа*, *нѣкого* – с ъ [= е] 7а.

Наблюденията показват, че преписвачът на СлД е филологически добре подготвен – ориентиран е за рефлексите на старата задна носова гласна в говоримата реч и почти навсякъде на мястото на **ж** пише **ь** (рядко **ъ**) = [ъ], както се произнася в по-голяма част от източните говори, вкл. и в централнобалканските: в корена на думи - *не_цѣть* 6б, *це_давѣде* 7б, *жѣне* 12б, *ръцѣ* 14б, *везѣдника* 14б, *пѣтници* 19а, *гѣвата* 41б; в глаголни окончания за 1 л. ед. ч. и 3 л. мн. ч. сег. време *дойдѣть* 1б, *и_цѣть* 41а, *плащѣть* 42а.

За наличие на вариантност красноречиво говорят примери, съдържащи различни рефлексии на стб. **ж**, които се срещат в едно и също изречение: *да_гò сѣдеть прѣ стра̀шнии сѣдь . и_цѣть да_гò "Осѣдаты* 41а; *да_се Осѣди* 40а. Наред с тези форми, макар и рядко, се срещат и форми с **-ат**: *наплѣнаты* 39б, *да_измаматы* 26б. Рефлекс **а** от стб. **ь** намираме в единични случаи: *плѣмакъ* 31а, *тамнинѣ* 4б, *ка̀маніето* 44б, *вра̀щаты* 37б.

Отбелязва се с **ь** = [ъ] старата винителна форма при съществителните от ж. р. ед. ч., характерна за североизточните и балканските говори: *стра̀д и_мѣкъ* 27б; *це_да изсѣче оно̀мва воискѣта* 32б; *и_цѣть да_си вѣаты грѣдите* и_главѣта 40а; *и_на_главѣта мѣ вѣнци мно̀го* 32а, *мѝрвѣ* 19а. От примерите се вижда, че членната морфема **-та** при съществителните от ж. р. ед. ч. се пише с **а**, а не с **ъ**. (макар и рядко има и изключения: *ѡ_планинѣтъ*).

В правописа се отразява и произнасянето на [ъ] > **ж** в аористното окончание на глаголите в 3 л. ед. и мн. ч.: *та_че подирѣ ста̀нѣ катò во̀ль* 10б;

станѣхъ 22а; в спомагателния глагол в 3л. мн. ч. – не съ_зѣмале, съ_вѣгале 27а, че_сѣ назовава 38а.

С фонетично значение [e] буква ѣ се пише на етимологичното ѝ място: в корена на думите: вѣрѣме, 20а, мѣстѣ 22а, голѣма 20б (буква ѣ тук скрива реалното произношение); в окончания за мн. ч. при имената (паралелно с просто е): лю́диѣтѣ 20б, и́долете 19а; в предокончателна гласна в имперфектната (презентната) глаголна основа: мо́лѣха 20а, не_лю́бѣше 20б, сѣдѣха 25а, изтъкмѣва 43б, да разумѣешь 21а, захвалѣтъ 23б; в императивната основа: ѿворѣте, прѣимѣте 23б. В ръкописа е отразен екав изговор, който засяга и неетимологичното ѣ в централнобалканските говори, но подобни примери са рядкост: да_гѣ изѣдѣтъ 3а, воденчѣрете 37а. Среща се и обратното явление – якаво произношение във форми с ѣ: хвалѣха 5а.

В текста са отразени и редица други фонетични особености, характерни за диалектната реч: **асимиляция на съгласни** (прогресивна и регресивна): з_голѣ гла̂ 27б, згрѣшиле 29а, да_зверѣ войскѣ многѣ 21а, да_зверѣтъ 44б, истѣка̂на 17б, исто̂къ 29а, излѣете 37а, исѣши 3б, сѣмратѣ (смад) 23б; **дисимиляция**: Групата хв- се опростява и се предава с ф: фрѣлѣха 32б, не_фа̂цайте вѣра 27б, ѿфрѣлѣ 19а; **мн > вн**: да_пѣвнѣтъ 39а; **в > л**: словѣдно 48б; **редукция** на широките гласни: впа̂зи 33б, с_крьлѣти_си̂; **елизия** се среща най-често в начална група вс-, вѣ- или на съгласни в гранични морфемни: сѣкогы 45а, сѣчка̂та 18б, сѣчки 20а, 46б; зѣха 30б, зѣ_да_чѣни 21а; де 32б, додо̂ха 46а, нѣрѣ̂та (= енорията) 35а, расрѣ̂ди 22а. **вмятане**: давнѣ (= дано) 29а.

В СлД е използвано и старото правило за изразяване на мекост на съгласната ч, след която се пише - ю: цѣ̂ да_чю̂е 15б, чю̂тъ 34б, чюдѣсѣ 18б, да_прѣмлѣ̂чюва, чю̂дни 19а, врачю̂вать 37а и др., което съвпада и с реалната мекост на тази съгласна (както и на ж, ш) в централните балкански говори. Мекостта на съгласните н, к е отразена в следните примери: нѣ̂а 28а, нѣ̂го, нѣ̂говото 4б, ве̂кѣ 10б, 25б, 38а; горчѣ̂винѣ 23б.

Фонетични облици от балканските и подбалканските говори се срещат и при някои глаголни основи: *ѣчаше* 18б, *мѣчаха* 27б, *овлѣчаха* 43б, *слѣзи* 34а, *излѣзѣтъ* 23б.

В някои форми е отразено влиянието на писмената традиция (търновско-ресавска), като на мястото на фонемата [ѣ] < ж се пише *з*: *сѣдъ* 19а, *сѣдникъ* 32а (но и *сѣдникъ* 32а), *осѣденъ* 36б, *длѣсѣди* 14б, *рѣцѣ* 14а. Тези случаи са спорадични, за разлика от системната употреба на буква *ѣ*, по-рядко *ѣ*, в различни позиции (вж. примерите по-горе).

Фонемата [з] се означава със синонимни букви *з* и *з*, като първата буква се среща много рядко, и то само в определени думи: *сѣѣровѣ* 28а, *носѣ* 11б, но и *носѣте* 6б. Епентетично л се употребява също рядко под влияние на писмената традиция: *зѣмліа* 3а, 14а, 15б, *ѣковліа* 14а, *блѣліа* 14а.

Подобни примери, свързани с традицията, се наблюдават и в думи без вметната ерова гласна: *вѣтръ* 10б, *вѣплъ* 14а, *крѣтъ* 15б, 21а, *ѣгнь* 17б, *дѣвръ* 19а, *рѣкъ* 21а, но не са рядкост думите, които отразяват говорното състояние с вметнат *ѣ*: *ѣгнѣтъ*, *ѣгнѣнѣю* 43а, *мрѣтъ* 27а.

В СлД се поддържа правилото за постоянни групи *рѣ-*, *лѣ-* също под влияние на традицията: *тврѣдѣ* 20б, *дрѣжѣле* 41б, *срѣдѣтъ* 21а, *прѣвень* 1б, *сврѣшиха* 18а, *мрѣтъ* 26а; *влѣкъ* 10а, 11а, *млѣніа* 33а, *жлѣчъ* 41б, *слѣзи* 24а, *плѣтъ* 16а. Би могло обаче влиянието да идва и от страна на диалектите – тази особеност е характерна за пирдопския, копривщенския и клисурския и др. балкански говори.

В СлД думите се изписват с **ударение**, от което може да съдим, че се възпроизвеждат главно фонетични облици от източнобългарски тип: *ѣтѣсѣ* нѣвата 13а, *срѣдѣтъ*, *рѣдѣве* 22а. Срещат се обаче и ударения, характерни за балкански говори, които се намират на запад от ятовата граница: *ѣтѣсѣла* 12б, *вѣкѣ* 2а, 6а, 6б, 10б, 25б (има обаче и форми *вѣкѣ*), *какѣ ѣе_да_се рѣдѣ* тойзи антихрѣтъ 14а, *станѣхѣ та ѣидѣоха* 23а, 29а, *зѣмли, да_хѣдѣтъ пѣсѣхо* 22а, *по_сѣчкѣте мѣста ѣ_грѣдѣве* 22а, *мѣлѣва, грѣдѣве* 29а, *вѣнци* 32а.

Последователно при безличните глаголи се използват енклитичните местоименни форми **ме, те, се**, но отчасти се срещат и фонетичните варианти **ма, та, са, съ**.

Преобладават енклитичните местоименни форми **ме, те, се**, което вероятно идва от западнобългарската писмена традиция: смѣаха **мв_се**, прибиваха **мв_се** 41б, да_се мьчите 43а, се_съвиратъ 33б. Характерните за мизийските и балканските говори форми **ма, та, са** – с варианти **мъ, тъ, съ** много рядко се срещат: вѣе **ма** нахранихте, **ма** напоихте 43б, пазѣтеса 7а, чюхмѣ_та 24б, вѣе **са** простѣте 19б, ѿворете_са 23б, зовѣше_са 32б, небыхте_са осыдиле 43а, че **съ** назовава дѣаволь 38б.

2. Морфологични особености

В епохата на Късното средновековие се създават условия за възникване на нова, качествена промяна в езика, която постепенно и с усиливащи се темпове се разширява и налага. Освен демократизирания книжовноезиков модел на Дамаскиновото „Съкровище“, който става аналог и за българския КЕНО през XVII в., в книжовната практика при определени жанрове от XV в. и особено от XVI в. са съществували иновационни прояви, които също са подготвяли бавно и еволюционно почвата за настъпилите по-късно промени от качествено ново естество. Това е дълъг процес, чието „зачало“ трябва да отнесем още в среднобългарския период с появата на аналитизма в българския език (между XII–XIV в.), когато „новото качество“ започва да прониква дори в строго охраняваната сакрална книжнина. В новобългарските дамаскини се наблюдават същите тенденции на отклонения от съществуващите през XVI в. книжовноезикови норми и заместването им с норми от говоримата реч в граматичната структура. Към края на XVII в. новобългарските характеристики все повече се налагат. В КЕНО по принцип намират отражение всички основни проявления на аналитизма, които се застъпват и в СлД. И като се има предвид, че ръкописът е създаден в края на XVII век, очакванията ни за преобладаване на новобългарските черти по отношение на морфологичния строй напълно се оправдаха. При някои от формите се забелязва дублетност: редуване на книжовно/говоримо, а в други случаи съжителство на форми от различни диалекти. В ръкописа са възпроизведени някои езикови формули и правила, наследени пряко от старата писмена традиция, но и употреба на отделни падежни форми, запазени все още в говоримата реч. По-долу са отбелязани най-често срещаните граматически отклонения от старата книжовната

норма, заменени с нови черти. Най-общо граматичната характеристика на СлД се свежда до следните особености:

- Ограничена употреба на падежни форми, и то такива, запазени в говоримата реч и много рядко падежни конструкции, характерни за старата писмена традиция (съхранени като граматични формули в библейски цитати или в друг вид религиозни текстове): **вин. падеж, ж.р.**: *цѣть_да_гѣ* осядѣть въ *вѣчнѣю мѣкс* 34б; *да_сипѣвать водѣ* 37а; *да_ги_фрѣлѣть въ_рѣкѣ огнѣю* и *въ_мѣкс_вѣчнѣю* несѣитого 43а, *идѣдохѣ_и_вѣлѣтъ_на_рѣкѣ_дѣснѣю* 25а; **род. падеж**: *ѿ_добра_рѣда*, *ѿ_блѣца_нечѣстиваго_цѣра* 24а, *ѿричѣмсе_ѿбога_савлофа_дѣто_е_напрѣвилъ_нѣво_и_зѣмлю* 25б. *ѿтогова_проклѣтиго_антихрѣста_и_дѣвола*; **род. п. за количество**: *кѣ[=20]_годинъ* 15а *гѣ_годинъ* 20б, *гѣ[3]_годинъ* и *половина* 31б *на_лѣ[33]_годинъ* 38б; **вин.-род. п.**: *та_щѣ_дѣ_пѣснѣ_гѣ_прѣведнаго_еноха* 16б; *та_си_зема_хакать_ѿ_прѣведнаго_свѣта* 39б; *тогова_дѣсторѣя_цѣра* 20а; *на_сзѣдина_своего* 36а, 38а; **дат. падеж**: *казѣ_вамъ* 26б, *тѣ_е_намъ_тѣмѣ*, *ѣ_нѣ_свѣтъ* 4а, *томѣва_антихрѣста* 31б, *томѣва_человѣкс* 38а, *да_прѣмльчюва_сѣкимѣ* 19а, *да_завиди_сзѣдидинѣ_своемѣ* 38а, *чѣ_сте_слѣгѣвале_дѣвола*, *комѣто_сте_работилѣ* 47б, *ѿти_щѣ_да_сѣ_ѿстави_вацѣта_сѣцѣто_снѣси* 5б, *които_стрѣва_сиромѣхѣ_добро*, *менѣ_стрѣва* 49б.

Форми за **местен падеж** се срещат рядко, предимно в цитати: *въ_дѣ* 15б, *въ_пѣстиню* 27б, както и **вокативни форми**: *слѣши_чѣчѣ* 37б, *великѣи_цѣрѣ* 24б.

Спорадичната употреба на падежни форми сочи един напреднал анализъм в синтактичния строй, който се изразява в следното:

- Наличие на съвременен задпоставен определителен член при имената. Системно е застъпен той и в СлД. При съществителните имена в м. р. ед. ч. се открояват преди всичко пълните членни морфеми **-ѣт, -ѣт, -ѣт**: *ѿ_домѣт* 31а, *на_свѣтѣтѣ* 7б, *грѣхѣтѣ* 40а; *кѣмикѣтѣ* 8б, *ѿбразѣтѣ* 26б; *сынѣтѣ* 10б, *ѿгнѣтѣ* 30а, *кѣнатѣ* 32б, 5а. За мн. ч. **-тѣ, -тѣ**: *рѣцѣтѣ*, *нѣзѣтѣ*, *пирѣнетѣ* 41б, *лидѣитѣ* 3б, *рѣцѣтѣ* 41б.

Определителният член при прилагателни имена в м. р. ед. ч. е **-ат**: горѣщѣаѣтъ 3б, същѣаѣтъ 26б. Наред с новобългарските форми при прилагателните се срещат и форми с разширено окончание, присъщо на традицията: по_морѣто голѣмое 9б; ра̀бота дѣ̀волскаа 7а, дръ̀гаа мѣ̀сль 22а, злы́ и нечи́стыи печѣ́тъ 30б, прѣ̀выи прѣ̀ръкѣ 2б, съ_дрѣ̀внии дѣ̀щѣ́ 45б, пла̀макъ о̀гньнныи 32а.

- Разширена употреба на окончание **-ове** (с вариант **ѡ̀ве**) при едносричните съществителни от м. р. мн. ч.: вѣ̀тровоѣ 9б, ро̀говоѣ 10а, гро̀воѣ 23б, лѣ̀жовѣ 34а (ед. ч. лѣ̀жь = лѣ̀жец), кмѣ̀тоѣ 34а, во̀ѡ̀ве, мо̀рѡ̀ве 13б.

Многосричните съществителни имена от м. р. мн. ч. обикновено имат окончание **-и/ы**, **-їи**: даскалы 13б, влѣ̀щїи 10а, но немалък е броят на съществителните за лица и предмети, които се образуват с окончание **-е**: филосо̀фе, ѡ̀читѣ̀ле 13б, дѣ̀шма̀не 14б, еврѣ̀е 15а, 16а, хрѣ̀стїа̀не 16а, воденичѣ̀ре 37а, дръ̀гарѣ 46б, съ̀бѣ̀ше; нѡ̀кте 10а, ла̀кте 34а, пирѡ̀не 41б.

Миналите деятелни причастия също завършват на **-е**: чѣ̀лѣ и па̀зѣле 35а, съ вѣ̀галѣ 27а, зем̀алѣ 37а, приков̀алѣ. Тази особеност е характерна за пирдопския, копривщенския и клисурския говор, но и за много широк ареал, в който това окончание се среща.

Съществителни събирателни с окончание **-їе**, характерни за диалектната реч, са често срещани в СлД: везирѣ̀е, пашѣ̀е, кадѣ̀е 21а, 35а, людѣ̀е 30а, царѣ̀е, господарѣ̀е 40б, ровѣ̀е 42а, ло̀зїе 35б, дръ̀вїе 17б. Членуваните им форми в мн. ч. имат член **-то**: водѣ̀ето 3б, горѣ̀ето, планинїето 27а, къщїето 31а, нивїето, ливадѣ̀ето, овоцїето, ло̀зїето 35б, кама̀нїето 44б.

Бройната мъжколична форма при съществителните има следния вид: мо̀ите двѣ̀та ч̀лка 17а.

- Аналитични форми за сравнение при прилагателните имена. по̀добрь 26б, по̀добро 29б.

- Наличие на новите притежателни местоимения *негов*, *неин*: негово̀ царство 14а, нѐговата рожба 14б, нѐговѣ̀та лѣ̀жа, нѐговѣ̀те рѣ̀цѣ̀ 31а.

- Широка употреба на кратката форма на възвратното притежателно местоимение *си*: та_че то̀гї̀ва_си напра̀ви 26а, с̀амси си 32а.

Редовно се употребяват и следните новобългарски форми на притежателните, възвратно-притежателните, показателните местоимения: *своата книга* 8а, *твоего лице*, *таквози*, 8а, *онзи*, *онъзи*, *онози*, *оногози* *тоизи*, *това* 9а и др.

- Употребяват се напълно съвременни форми при глаголните спрежения, вкл. и разширяване на окончанието *-м* за 1 л. ед. ч. извън атематичните глаголи: *да идѣмь* 29б.

Архаични граматични форми се срещат в единични случаи: *ты еси* **направишь** 46б.

В зависимост от контекста в СлД се употребяват различни темпорални форми: за презенс, имперфект, аорист, перфект, футурум, футурум екзактум.

- При окончание *-м/-мѣ* на глаголи от 1 и 2 спр., **сег. време** се наблюдава вариантност: *да_ ка́жемѣ* 13а,б, 27б, 33б, *да_ смѣслѣмѣ* 7б, *мо́лимѣ* 20а, и *да_ сѣ свѣрѣмѣ* 2а, *да_ се мѣчимѣ* 49а, *надѣ́мѣ* 42б, *да_ влѣзѣмѣ* 23б, *почѣ́нимѣ* 29б, *да_ вѣзвѣдѣмѣ* 52б.

- **Бъдеще време** има форми от спрегаем глагол *ща* + *да* + **основен глагол** в презенс: *нито ще_ да бѣе* 12а, *ще_ да_ бѣде* 14б, *ще_ да_ живѣва* *сѣ_ сѣкыго* 19а, *щѣтъ_ да_ вѣкнать* 27б, *тогиващѣ_ да_ стѣнать* 39а; *щѣда_ роди*, *щѣте_ ѿ_ да_ намѣрѣте* 42б.

Единични са случаите на отразяване на развоя на футурните конструкции на етап *щж*, *щешь* + **съкратен инфинитив** *азѣ_ щѣ_ довѣ* 8а, характерни за традиционните говори.

- **Отрицателните футурни форми** се образуват с частицата **не**: и *не_ щѣше_ да_ гы_ послѣша* 20а, *не_ щѣ_ ви_ станѣ_ царѣ* 20а, *не_ щѣтъ_ да_ пѣать* 6б, *не_ ще_ да_ се_ поклонѣ* 19а.

Формите на всички тези времена обаче са в изявително наклонение. Характерните за говоримата реч преизказни форми не са засвидетелствани в СлД: *нѣвето_ дѣзѣ_ не_ даде*; *сѣчкитѣ_ рѣвы_ измрѣха*; и *сѣчкитѣ_ рѣкы_ щѣтъ_ да_ исѣхнѣтъ*; *Като_ бѣше_ рѣкѣ_ прѣкъ* 23а.

Обичайните форми за **условно наклонение** в СлД са с *бих*, а не с характерните за диалектната реч (от типа *ядвам*): *да_сте_слъшале* и *почитале* *ниговите* *дзми* и *неговъта* *наџка*, *не_вѣхте_са_сега_осѣдиле_да_се_мѣчите* 43а.

● В активна употреба е генерализираното окончание *-ете* на глаголите във 2 л. мн. ч. в повелително наклонение: *пристъпѣте* 43б, *поклонѣте* се 20а, и *прѣимѣте* на *ѡворете* са 23б.

Личното местоимение в 1 л. ед. ч. се употребява с формите *азѣ*, *азы* и *азъ*, като последната преобладава. Съответно показателните местоимения за близки и далечни обекти са *тѣе* 17б, *ѡнѣе*, *тоѡзи*, *ѡ18а*, *такѡзи* 25б. Сред тях падежните употреби са редовни: *оноѡзи* 21б, а *тѣе_щѣть_тѣмъ_зло_да_имъ_сторатъ* 17б, *сѣкомъ_щѣ_да_се_покланѣ* и *мирѣъ_щѣ_да_стрѣѡѡ_мѣж_людетѣ*, *ономоѡѡѡ* *влькоѡ* *щѡто_е_сега_антихристѣ* 20б.

Наречията са предимно с народен произход, но се срещат по-рядко и книжни: *скръшѡ* 18а, *ѡпрѣѡѡѡ* 19а, *тѡлкоѡзи*, *тѡлкоѡѡ* 18б, *никоѡга* 19а, *никоѡгы* 47б, *нигдѣ* 23а, *ѡтоѡѡѡѡ* 20б, *дѡтоѡѡѡѡ* 34б, *тоѡѡѡѡ* 2б, 3б, 4а, 21а, 22а и др. (общо 50 употреби). **Предлозите** отразяват предимно говорното състояние на балканските говори: *и_слѣзы_пѣщатъ_изъ_очѣте_си* 40а, *сѣкыи_спротѣ_сѡдѡт_си_грѣ* 39б; *низъ_дѣпките* 27а. Към тях могат да се прибавят и двойните предлози: *камтѡ* *ниѡ* 20а, *къмтѡ* *грѣшниците* 46а. **Частиици и междуметия** от говоримата реч много често се употребяват вкл. и с емотивна функция – *ами* 2а, 49б, *ами_послѣшѡите* 47а, *ѡ* 48а, *ѡдѣ* *въ_коѡ_врѣме* 12б, *ѡдѣ* *на_коѡ_мѣсто* 26б; *оѡ*, *оѡѡ*, *оѡѡѡ* 23б.

3. Синтактичен строй

Синтактичните конструкции, съюзите и съюзните връзки имат ново-български характер. Отбелязана е системна употреба на *да*-конструкции на мястото на старите инфинитивни форми. Всъщност в СлД липсват инфинитивни форми с изключение на 2 примера: *замданѣ_моѡгатъ_ни_къпѣти*, *неи*

продати 25а. Другите форми със съкратен инфинитив са характерни за говоримата реч (вж. примерите по-горе).

Съюзът **оти** – самостоятелно и в съчетание с други съюзи е (**че оти**) доста често се среща в СлД: ”**Оти** Орловы **Очи** нѣмать съзѣ 33б, ”**Оти** **цѣ** да **станатъ** 26б, ”**Оти** вѣ **гладень** 43б, **Оти** **цѣтъ** да **станатъ** лъжливи 26б. Такава употреба е характерна за Габровския говор. Съюзите **оти** и **ала**, проникнали от разговорния гръцки език, се употребяват паралелно с домашните **то, та, че** и др.: **та_че** тогѣва_це да_вьде втòро пришеетвѣе 2б, **та_че** тогѣва_си напра̀ви 2ба, **та_да** проказѣватъ; **та_цѣтъ** да_хòдетъ облѣченїи в_прѣмѣна 17а. и_ако нѣкои члѣкъ излѣзе **та_гы** оψѣва, или_гы вые, или_ги заср̀ами 17б.

Наред със съюзните връзки кои,,то, кои (без компонент -то) се употребяват и неизменяемите съюзи **щото, що, дето** (= които): и съдѣве дѣтоса сѣхи 3б, ипакъ говидѣ оногòзи влѣка де ст̀ань крòткъ катò сиром̀а члѣк 9б, **ами** токо̀ще пакъ да запòчна ѿ прѣвѣшнитѣ пр̀рци цюсь д̀амале и казѣвале 2б. Употребява се и въпросително **вм.** относително местоименно наречие като съюзна връзка при подчинените определителни изречения: кога ч̀ватъ мр̀твы глатр̀вны 34б.

Подчинени определителни изречения със съюзни думи дето, де, щото, що: давгот̀ветъ и да напра̀ветъ стра̀шныи прѣстòль вòжни **д̀ето** щеда с̀ди пр̀во 40б; итогѣва **цѣдасе** пок̀аже цр̀ь **д̀ето** е цр̀зваль н̀а сичките ц̀арїе 40б; то̀агата **ц̀отомв** в̀ѣха на д̀але в̀рьцѣтѣ 41б; тогѣва **цѣтъда** видѣтъ ичр̀вената рїза **д̀етога** овла̀чаха н̀аннїго на̀прїемѣ 41б; ето д̀е видѣтѣ влѣка тогò; ето едїнь конь в̀тъль **де** изл̀ази изв̀рат̀ата невены 32а; ”ала нїкои нѐзн̀аше **що** д̀ма токо̀ то̀и с̀амси 32а.

Подчинени определителни изречения със съюзни думи който, кои: и_ц̀ото изл̀агаха люд̀їетѣ **който** ”имаха вѣлѣгъ 32б; **Който** стр̀ва сиром̀ахъ д̀овро м̀ене стр̀ва. **Кòи** д̀ава сиром̀ахъ и пр̀сѣкъ на_рьк̀а на м̀ити рьк̀а да_гò намѣри 50б.

Много често се използва съюзът *зам да* с каузално значение, **з̀амь да** излѣзатъ 1б, **з̀амь да** го вѣрѣватъ 16б, **з̀амь да** го молѣтъ 20а, **з̀амь да** излѣзатъ да го посрѣщнатъ 1б, 25б;

По-рядко се употребява с оптативно значение: **з̀амь да не доидѣтъ** да порѣветъ землѣта на̀прасно 5б (да не би да дойдат), **з̀амь как би** се впа̀зила 31б. И двете употреби са присъщи на говора в Габрово и Трявна (Милетич 1989: 126). С подобно значение е използван и съюзът *дето* (= загдето, защото): тогѣва цѣтъ да дѣватъ речъ вѣ. **дѣто** сипѣватъ вѣдъс въ вѣно 37а. С диалектен произход са и следните конструкции: да вѣвѣдѣме пѣтника дѣма си 52б; да харѣжеме ѿ цю имаме ѿ малко малко 52б.

Същевременно народният тип синтаксис е обогатен с някои традиционни елементи, които свидетелстват за известна синтактична и стилистична обработка (употреба на обособени, повторени и вметнати части, повторени съюзи, архаичен словоред и др.).

Обикнат похват в книжовната традиция (вкл. в библейските текстове е повторението на съчинителния съюз **и** (гр. καὶ): тогѣва сѣчката землѣще да поплѣче и морѣто и вѣтрѣтъ и о̀гьнатъ, и с̀лнцето, и мѣцѣтъ дѣто да поплѣче, и дѣвите гѣдѣше и питомните и тѣе цѣтъ да поплѣчатъ и горѣто и с̀тѣнѣто и планиѣто цѣтъ да поплѣчатъ за людѣете, дѣвѣвѣте, и о̀вѣоцѣа, и кѣменѣе, и сѣчки дѣвѣа цѣтъ да вѣскрѣветъ, о̀ рѣжбата члѣска 30а.

Вметнатите думи и изрази, които имат поясняващ характер, са познати и от предходната традиция и са употребени със същата форма (ѣчинѣве сирѣ воеводи 40б), но други са предадени с новобългарски езикови средства: колѣнѣтъ мѣ и нѣзѣтемъ желѣзны и малко нѣщо има въ него кѣто прѣтъ пѣчена, да рѣимъ, кѣто ѿгрѣнѣцъ ѣа, ето дѣ видѣтъ чѣсѣ ѿкѣсна ѣдѣнъ кѣмикъ ѿедна гора самѣси, кѣто да рѣиешъ ни́з ѣдна планинѣ, тѣсѣ потрѣкали на дѣла ѣа; намѣсто сѣто да дѣрѣмъ ѣерѣлимъ 21б.

По своите лингвистични особености СлД стои близо до дамаскините от трета група (по класификацията на Е. Дьомина) и към книжовен център, характерен с употребата на показателното наречие *тогѣва* (Велчева 1964).

Предварителните наблюдения и сравнения с паметници от тази група показват и извести различия в текстологично и лингвистично отношение. Този въпрос ще бъде предмет на следващо изследване.

Литература

- Велчева 1964: Велчева, Б. Показателни местоимения и наречия в новобългарските паметници от XVII и XVIII век. – В: Известия на Института за български език. София: Изд. на БАН, кн. X, 159–233. [Velcheva, B. Pokazatelni mestoimeniya i narechiya v novobalgarskite pametnitsi ot XVII i XVIII vek. – V: Izvestiya na Instituta za balgarski ezik. Sofiya: Izd. na BAN, kn. X, 159–233.]
- Велчева 2003: Велчева, Б. Художествени изразни средства в дамаскините от XVII в. с оглед началото на новобългарския книжовен език. – В: Palaeobulgarica, XXVII (2003), № 2, 32–52. [Velcheva, B. Hudozhestveni izrazni sredstva v damaskinite ot XVII v. s og-led nachaloto na novobalgarskiya knizhoven ezik. – V: Palaeobulgarica, XXVII (2003), № 2, 32–52.]
- Велчева 2005: Велчева, Б. Как през XVII в. дамаскинарите са превеждали Йоан Златоуст. – В: Południowosłowiańskie zeszyty naukowe. Język – Literatura – Kultura 2. Łódź, 2005, 9–15. [Velcheva, B. Kak prez XVII v. damaskinarite sa prevezhdali Yoan Zlatoust.]
- Вълчанова 2013: Вълчанова, С. Йерей Аврам Димитриевич – един книжовник от Карлово и неговото културно наследство. – В: Научни трудове на ПУ ”Паисий Хилендарски”. Филологии, т. 51, 1, Сб. А. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2013, 174–182. [Valchanova, S. Yerey Avram Dimitrievich – edin knizhovnik ot Karlovo i negovoto kulturno nasledstvo. – V: Nauchni trudove na PU ”Paisiy Hilendarski”. Filologii, t. 51, 1, Sb. A. Plovdiv: UI „Paisiy Hilendarski“, 2013, 174–182.]
- Дьомина 1983: Демина, Е. И. Основные проблемы истории болгарского литературного языка в эпоху Предвозраждения. Първи международен конгрес по българистика. Исторически развой на българския език. София, т. 1, 225–239. [Demina, YE. I. Osnovnyye problemy istorii bolgarskogo literaturnogo yazyka v epokhu Predvozrazhdeniya. Parvi mezhdunaroden kongres po balgaristika. Istoricheski razvoy na balgarskiya yezik. Sofiya, t. 1, 225–239.]
- Дьомина 1985: Демина, Е. И. Тихонравовский дамаскин. Болгарский памятник XVII в. Исследование и текст. Ч. II, София, 1985. [Demina, YE. I. Tikhonravovskiy damaskin. Bolgarskiy pamyatnik KhVII v. Issledovaniye i tekst. Ch. II, Sofiya,]]
- Иванова 2015а: Иванова, Д. Дамаскините от XVII век. Ръкопис № 119 (137) от сбирката на НБ „Иван Вазов“, Пловдив. (С оглед на ортографията). – В: Научни трудове на ПУ „Паисий Хилендарски“. Филологии, т. 53, кн. 1, Сб. А. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2015 (Под печат). [Ivanova, D. Damaskinite ot XVII vek. Rakopis № 119 (137) ot sbirkata na NB „Ivan Vazov“, Plovdiv. (S ogled na ortografiyata). – V: Nauchni trudove na PU „Paisiy Hilendarski“. Filologii, t. 53, kn. 1, Sb. A. Plovdiv: UI „Paisiy Hilendarski“, 2015]

- Иванова 2015б: Иванова, Д. За един малко познат дамаскин от края на XVII век в ръкописната колекция на Народната библиотека „Иван Вазов“, Пловдив. – В: **Съло**. е-списание в областта на хуманитаристиката за българистични изследвания в периода X–XXI век. [Ivanova, D. Za edin malko poznat damaskin ot kraya na XVII vek v rakopisnata kolektsiya na Narodnata biblioteka „Ivan Vazov“, Plovdiv. – V: **Съло**. e-spisanie v oblastta na humanitaristikata za balgaristichni izsledvaniya v perioda X-XXI vek.]
- Иванова 2015в: Иванова, Д. Сливенският дамаскин от края на XVII век и Карловско-Кукленската калиграфска школа. – В: **Български език**, 2015, № 2 (под печат). [Ivanova, D. Slivenskiyat damaskin ot kraya na XVII vek i Karlovsko-Kuklenskata kaligrafska shkola. – V: **Balgarski ezik**, 2015, № 2]
- Милетич 1989: Милетич, Л. Източнобългарските говори. София: БАН, 1989. [Miletich, L. Iztochnobalgarskite govori. Sofiya: BAN, 1989.]
- Младенова, Велчева 2013: Младенова, О., В. Велчева. Ловешки дамаскин. Новобългарски паметник от XVII век. София: Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, 2011, 132–144. [Mladenova, O., V. Velcheva. Loveshki damaskin. Novobalgarski pametnik ot XVII vek. Sofiya: Natsionalna biblioteka „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 2011, 132–144.]
- Радославова 2015: Радославова, Д. За Карловско-кукленската калиграфска школа и нейните ръкописи. – В: По следите на българската книга: Описи. Находки. Библиология. Втори национален колоквиум, посветен на 160-годишнината от рождението на Лука Касъров. Пловдив: НБ „Иван Вазов“, 2015, 237–246. [Radoslavova, D. Za Karlovsko-kuklenskata kaligrafska shkola i neynite rakopisi. – V: Po sledite na balgarskata kniga: Opisi. Nahodki. Bibliologiya. Vtori natsionalen kolokvium, posveten na 160-godishninata ot rozhdenieto na Luka Kasarov. Plovdiv: NB „Ivan Vazov“, 2015, 237–246.]
- Тончева 2009: Тончева, Хр. Календарът в Аврамовия сборник. – В: Старобългарска литература, 2009, кн. 39 – 40, 220 – 234. [Toncheva, Hr. Kalendarat v Avramoviya sbornik. – V: Starobalgarska literatura, 2009, kn. 39 – 40, 220 – 234.]
- Цонев 1920: Цонев, Б. Опис на славянските ръкописи и старопечатни книги в Пловдивската народна библиотека. София, 1920, 30–31. [Tsonev, B. Opis na slavyanskite rakopisi i staropечатni knigi v Plovdivskata narodna biblioteka. Sofiya, 1920, 30–31.]
- Цонев 1984: Цонев, Б. История на българския език. София, 1984. Tsonev, B. Istoriya na balgarskiya ezik. Sofiya, 1984.
- Харалампиев 1990: Харалампиев, Ив. Езикът и езиковата реформа на Евтимий Търновски. София: ДИ „Наука и изкуство“, 1990. [Haralampiev, Iv. Ezikat i ezikovata reforma na Evtimiy Tarnovski. Sofiya: DI „Nauka i izkustvo“, 1990.]